

POSZLER GYÖRGY

BIZONYTALAN REMÉNYEK ÉS TÉTOVA KÉTELYEK (III.)

Borús gondolatok az erdélyi magyarság száz évéről

„Kiegészés” a Maros Partján

A marosvásárhelyi Székely Színház 1946–1962

TOMPA LÁSZLÓ

LÓFÜRÖSZTÉS

*Vasalt paták csattognak a kavicsos parton...
Két székely lovas jó két pár lóval a vízre –
Rögtön le harisnyát, inget, – s már benne csobognak.
A víz hamar az állatok szügyéig ér föl,
Sodorná is őket, de szorulnak a térdek,
S működnek a sarkak, fordulást követelve –
A lovak nyúlt nyakkal engednek a parancsnak,
Így fordulnak, megúszva, föl és le néhányszor,
Míg egyik legény rikkant, s hetykén veti hátra:
Szorítsad, Imre! S ez rá: Ne hagyd magad, Áron!
S kacagnak nyersen a játszadozáshoz
Majd ezt megunva, kiállnak a partmenti sekélybe,
Szikkadni a napra, mely roppant fényt, hevet süit!
Aranypor a sok csepp, megrázkódván az állat!
Így lovukon, szinte helyükre kövülve időznek,
Két szíjas székely, bajviselt, bús, konokarcú –
Fölöttük madár húz, árnyvető fellegek úsznak –
A dél meg izzóbb, – ők állnak rezzenetlen
Szoborként. Egykor így álltak (ők vagy apáik)
A Prutnál is, – így a gránátszaggatta Doberdó
Szikláin, – akár Pennsylvania gyilkos levegőjű
Bányáiban, s álltak, ahol csak állniok kellett,
Keserű daccal, a sorsnak szembeszegülve.
S én nem tudom a sorsot, mit tartogat még ezutánra,
E végzetes ég alatt lesz-e még öröm?
De tudok annyit, hogy ha öröm helyett
Tüzes mennykövek szakadnak is itt le,
– Míg gyászosan évek százai húznak el –
Ők örömtelenül is, ha kínba tébolyodottan:
Itt fognak állni örökké, – hogy Imre szorítja,
Áron pedig... Áron nem hagyja magát!*

Óriási íve van a versnek. A székely vizek üde leheletétől az amerikai bányák gyilkos fojtogatásáig. A lovak mozgásának játékos irányításától a háború véstes forgatagának elviseléséig. Egy mai gyakorlati művelettől az örök erkölcsi helytállásig. A játékban való összefogástól a történelemben érvényesülő összeforrásig. A mindennapokban elkerülhetetlen erőfeszítéstől a hősiességben nélkülözhetetlen szenvedésig. Az egyszeri páros együttműködéstől a kétkeziek örök egymásra utaltságáig. Az egyén szoborszerű mozdulatlanságától a történelemben való kényszerű helytállásig. A szorítás és talpon maradás önmagát megőrző és megvalósító történelmi kötelességteljesítéséig. Mindeközben persze a hétköznapi metafizikai háttérrel kap. És a jelentéktelen történet – a költészet csodájaként – a transzcendenciába emelkedik.

Mindeközben ezeken a Tompákon gondolkodom. Bevallom. Tompa László költészetét, életpályáját egészében eléggé nem ismerem. De ettől a lófűrösztő csodától nem tudok szabadulni. Hozzá, ha tehetem – egy kis erőltetés árán is – mindig visszatérek. És azután a két másik Tompa. Akik ebben az annyiszor rosszul járt országban – „a semmiből egy világot?” – egy világra szóló színházat, magyar, kisebbségi színházat teremtettek. Marosvásárhelyen, ahol ennek nem volt hagyománya. És Kolozsváron is. Ahol volt ugyan hagyomány. De ekkora azért – talán – nem. Kisgyerekkorom színháza. Ide vittek a szüleim – alig ötévesen itt láttam a *Romeo és Júliát*. Kovács Györggyel és Fényes Alizzal. A *Bizáncot*. Nagy Istvánnal és Borovszky Oszkárral. Ez volt „A” színház ’40-ig és ’45-ben megint. Ahova hazaérkezett a fogságból Senkálzky Endre. Hogy eljuttassa a *Bánk bánt* nekünk. Akik már ott vártuk a bejárat előtt. A Hunyadi téri színház nekem ’40 és ’44 között volt. De nem volt az igazi. Méltságáteljes volt és nagyszabású. Nem meghitt és testhezálló. Nem lakhattam úgy be, mint a másikat. A családias sétatérít. Onnan még megidézek egy bizonytalan emléket. ’40-ben történt. Ha történt. Hetvenöt éve. Talán megbocsátható a bizonytalanság. Kilencéves lehettem. Most nyolcvanöt vagyok. Úgy rémlik, *Hajnalodik* a darab címe. (Nem tudok előteremteni akkori műsort. Marad a tudománytalan bizonytalanság.) Román orvos, magyar feleséggel. És egészében is magyar környezettel.

Zajlik a történelem. Mi lesz Erdéllyel? Nem Versailles-ban, a Nagy-Trianon palotában. De Bécsben, a Belvedere kastélyban. Apró, gyermeteg közjátékok. A személyzet fából vonatot farag a gyerekeknek. A kocsikon nem román felirat (CFR). Hanem magyar felirat (MÁV). A román családfő csodálkozik, számon kér. De mintha már mosolyogna. További apró „bizonyítékok” – az elkerülhetetlen változásra. Lassan világosodnak az ablakok. A háttérből mámoros kiáltás: „Erdély egén hajnalodik.” És már be is lépnek a Király-hágó felől érkezett katonák. A román családfő magyar sógorai. Nem tehetünk róla. Ők se és én se. Sem arról, ami megtörtént. Sem arról, ami nem történt meg. És főképpen nem inszINUÁlok. Kovács Györgyre emlékszem, és Borovszky Oszkára.

Ám most nem pontos vagy pontatlan, mindenképpen gyermeteg, lehet, infantilis emlékeimről van szó. Hanem arról, hogy Marosvásárhelyen létrejött, nem sokkal a második összeomlás után, ’46-ban a Székely Színház. Ami méltán – a Magyar Népi Szövetség, a Magyar Autonóm Tartomány és a Bolyai Egyetem mellett – azok közé a reprezentatív magyar kisebbségi intézmények közé tartozik, amik a második összeomlás, a „második Trianon” után az újra kiszolgáltatott kisebbségi helyzetbe szorult romániai magyarság öntudatának, önismeretének, nemzeti és kulturális azonosság-tudatának fenntartására, ápolására és továbbfejlesztésére hivatottak. Az áttekintésre annál inkább szükség van, mert a Székely Színház létrehozott Erdélyben egy olyan korszerűen összetett és fenntartott magyar színházi kultúrát, amilyenre a korábbiakban Romániában nem volt példa.

Lapozom a játérendet – ’46 és ’62 között. Lenyűgöző a repertoár gazdagsága és sokszínűsége. Csak a példák jelzésének szintjén maradhatok. Eleinte a közönséget

vonzó, a színházba járást mint életformát megszerettető és megszoktató klasszikus nagyoperettek. *A mosoly országa. Luxemburg grófja. Csárdáskirálynő. A cigánybáró. Sybill. Cirkuszhercegnő.* Aztán a kor fajsúlyosabb, parádés szerepeket kínáló, divatos darabjai. Heltai Jenő: *A néma levente.* Márai Sándor: *Kaland.* Harsányi Zsolt: *A boldond Ásvayné.* Zilahy Lajos: *A szűz és a gödölye.* Néhány magyar klasszikus. Mikszáth Kálmán: *Különös házasság.* Móricz Zsigmond: *Sári bíró. Uri muri.* Bródy Sándor: *A tanítónő.* Közeledvén az akkori mához: Vörösmarty Mihály: *Csongor és Tünde.* Kós Károly: *Budai Nagy Antal.* Illyés Gyula: *Fáklyaláng.* Sütő András: *Fecske szárnyú szemöldök. Tékozló szerelem.* Sarkadi Imre: *Szeptember.* És még sok minden a világirodalomból. Például a levelek, nyilatkozatok, vallomások alapján átértelmezett, a melankólia felől az ironia felé orientált Csehov: a *Medve* és a *Ványa bácsi.* No meg-megjelenik egy kevés Shakespeare, Molière, Machiavelli és Ben Johnson is. Mindez olyan változatosságban, ami nem egy vidéki színházra jellemző. Inkább egy nemzeti színházi kultúrának a törekvéseit és önmegvalósításait hordozza. Ahogy ez a Székely Színház egész tevékenységére jellemző. Azt reprezentatív, nemzeti intézménnyé emelve. Ugyanez a gazdagság a rendezők és színészek névsorában is. Itt is csak a példák jelzésének szintjén. A rendezőknél a nagy négyes. Tompa Miklós, Szabó Ernő, Delly Ferenc, Harag György. A nagy színházteremtő, a zseniális tragikomikus, a megbízható szakember, a berobbanó tehetség. Harag berobbanása tematikailag sem érdektelen. Mindjárt az elején Lorca. *Bernarda Alba háza.* Nem könnyű feladat. Majdnem remekmű. A nagy tragédiák közelében. De ilyen markáns tehetségnek nem is érdemes vagy inkább nem is illik könnyebben kezdeni. Érdekes a rendezők és a színészek között András Márton. Úgy tűnik, az évek során komikussá emelkedhetett. Pedig régebben mintha a bohózat közegében mozgott volna. A színészek között – persze – ott a néhány nagy emlék. Borovszky Oszkár, Kovács György, Lantos Béla. És két „régis ismerős” a színészek között. Lohinszky Lorándnak a hangját nem tudom elfelejteni. Gimnáziumi ünnepélyekről vagy önképzőkori délutánokról. Ahogy érezhetően továbblép a pedagógiai illusztrációtól a művészi megjelenítés felé. És persze nem feledhetem Tanai Bellát. Megelevenednek ősemlékeim a sétatéri jégpályáról. Prepuerilis érzelmvilágom fellángolása. A viszonzatlanság elkerülhetetlen, keseredes fájdalmával. Évtizedek után emlékeztetem rá. Úgy tesz, mintha emlékezne. Igazán jelentős tehetség. Majdnem elhiszem neki.

Már csak egyetlen mozzanat. Nem történeti. Inkább csak önéletrajzi. Tudom, Székely Színház nincs többé. Tudom, ott van a helyén, két tagozattal, magyar és román tagozattal a Maros-parti „kiegyezés”. Érdemleges szülötte a Marosvásárhelyi Nemzeti Színház. Ami furcsa kompromisszum ajándéka. Megtartotta, pontosabban megadta a városban és egész Erdélyben a kétnyelvű színjátszás magas szintű lehetőségét. Sőt. Ezt, ami a kisebbségi öntudat megőrzésének szimbolikus intézményéből maradt, a Nemzeti Színház rangjára emelte. Ugyanakkor megkérdőjelezte a Székely Színházat mint jelképes erejű kisebbségi nemzeti intézményt. Vásárhelyre többé nem mehetek. Az állomásig vagy a repülőtérig is nehezen jutnék el. De nézem a képeket. A vásárhelyi Nemzeti Színház. Építésekor mintha lebontottak volna néhány épületet. Például anyai nagyanyám házát. Szerény örökségem nem túlzottan gazdag részletét. Netán hozzájárultam valamivel a kelet-európai megbékülés annyira nehéz folyamatához? Nem tehetek róla.

Tehát építők – akik a kisebbségi autonómiát építhetik

Gáll Ernő, az építők egykori mestere

■ Az eredete is jelképpé emelhető. Váradról jött. Ahol – tanárként sokszor tanítottam! – megszületett az új magyar irodalom. A „Pece-parti Párizsból”. Enyhén ironi-

kus „beceneve” is mutatja a kettősséget. Itt van, a magyar provinciában. Oda vágyik Európa szívébe. Életműve jellege nemcsak elviseli, de szinte megkívánja a jelképpé emelést. Onnan jön, ahol forrongva születik a magyar századelő szelleme. A *Nyugat* első nemzedéke. Termékeny sokszínűségben. Ady Endre szenvedélyében. Szabó Dezső indulatában. Juhász Gyula merengésében. Mindezeknek ott még a nyoma, amikor útjára indul. Hatásos lenne mondani, hogy „Erdélyország határszéléről”, e magyar, zsidó, magyar-zsidó környezetből, a Király-hágón át egyértelműen Erdélybe megy. Ám az életműve útja ennél bonyolultabb. Mert nyugtalan szellemi keresése egyszerre kétfelé indul. Nyugat felé. Hogy onnan hozhasson újfajta műveltségi anyagot. Erdély felé. Hogy oda vihessen újfajta műveltségi anyagot. Így érkezik tevékenysége tényleges színhelyére, Kolozsvárra. Itt lesz tudós, tanár, szerkesztő. A bölcsélet és szociológia tudósa és tanára. A Bolyai Egyetemen, majd annak erőszakos halála után a Babeş–Bolyai Egyetemen. És szerkesztője a jelentős és viharos múltú folyóiratnak, a *Korunk*nak. Itt találkozhattam vele. És itt mondhattam megrendült szavakat. Amikor örök nyugalomra helyezték a Házsongárdi temetőben. Most előttem elméleti életművét összegző kötete, *A sajátosság méltósága*. És elméleti és fizikai valójában is monumentális levélgyűjteménye.

Nos a kötet pompásan szerkesztett. Ciklusaiban ott e reprezentatív elméleti életmű summája. Antropológiai-etikai alapvetéssel indul. Az emberi lét méltóságának alapja az autentikus emberi lét. Az önmaga értelmét és lehetőségeit beteljesítő emberi élet és ezt beteljesítő, lezáró emberi halál. Ez önmaga értelmét beteljesítő lét az ember sajátossága. A sajátosság beteljesítésének sikerén nyugszik az ember méltósága. Az egyéni ember méltósága tehát a sajátosság méltósága. Erre építi a kisebbségi lét értelmének magyarázatát is. A kisebbségi lét értelme, élhetősége, méltósága tehát sajátosságának kiteljesítésével egyértelmű. Vagyis e létforma értelmezésének alapfogalma a sajátosság méltósága. Erre épülnek a kötet értelmezései. Saját önbeteljesítésének útvesztőit jelenítik meg a következő ciklusok. A romániai magyar irodalom reprezentatív műveinek, Sütő András drámáinak, Székely János epikájának elemzésében. A Forrás-nemzedék indulásának felvillantásában. A bölcsélet egy-egy remekelésének, például Bretter György jelentkezésének értelmezésében. Ezekben az írásokban mutatkoznak meg a minőségre felfigyelő, azt magyarázó, ápoló, felnőni, önmagát megvalósítani segítő mester kvalitásai. Aki nemcsak a romániai magyar kultúra mozdulásaira figyel, hanem a két kultúra, a magyar és a román közeledésére, kölcsönhatásaira is. Teszi ezt nem csupán egy új magyar erdélyi kultúra támogatásának jegyében. Hanem a két kultúra közeledését támogatni kívánó „romániaiság” felnövekedésének jegyében is. Érdemes arra is figyelni, hogy e támogató mesteri tevékenységnek kettős funkciója van. Nem csupán olvasói-tanítványai figyelmét fordítja az új minőségek értelmezési lehetőségei felé. Hanem önmaga érzékenységét is felkészíti az új minőségek befogadására. Segítik ezt nemcsak a nagy elméleti erőfeszítések, olykor tudói, tanári, szerkesztői sikerek. De a mindennapi, apró lépések is. Engedmények az értelmetlenül merev hatóságokkal folytatott vitákban. A körülményekre nem figyelő munkatársak felelőtlen döntéseinek korrigálásában. Nem etikátlan megalkuvások, de praktikus kompromisszumok elfogadásában. Amik nem morális halált jelentenek, inkább lehetséges túlélést. Nem tűrhetlenné teszik az életet. De őrlik az idegeket. Ezek hétköznapi krónikája a levelezés monumentális gyűjteménye. Így épül fel nagy tanulmányokból és kis levelekből az életmű. Fontos teljesítmények és apró eredmények. Együtt kerülnek be, egymást támogatva építik a romániai magyarság kulturális történetét és mindennapi élettörténetét. Ahogy ezt a pálya végén, munkaszolgálat után, deportálásból hazatérve, Buchenwald fölött, emlékei Ettersbergjén átélni és megfogalmazni tudja, tiszteletre méltó intellektuális és morális teljesítmény. A gesztus, ami szenvedéseit beemeli a század hőstörténetébe, a go-

noszág legyőzésének krónikájába, minden vereségét győzelemmé varázsolja. Fájdalmas öniróniával teszi. Én nem merném. Tőle veszem át a szöveget. Valamikor a harmincas években a bölcs Babel mondta Sinkó Ervinnek: „Hanem Ervin Izidorovics, hogy valaki így halmozza a lehetetlennél lehetetlenebb attribútumokat, mint ahogy ezt maga teszi! Magyarnek lenni már magában is szerencsétlenség, de ez még valahogy megjárja. Magyarnek és zsidónak lenni, ez azonban már egy kicsit több a soknál. Magyarnek és zsidónak lenni és kommunista magyar írónak lenni, ez valóságos perverzitás. De ma magyarnak, zsidónak, kommunista magyar írónak és hozzá jugoszláv állampolgárnak lenni – amellet a megboldogult Masoch fantáziája egyszerűen ártatlan pincsikutya.”

Kántor Lajos, az építők mai mestere

■ Irodalom- és eszmetörténész. Sokáig a nagy hagyományú folyóirat, a *Korunk* főszerkesztője.

Ma is a folyóirat hagyományait őrző társaság elnöke. És elnöke a *Kolozsvár Társaságnak*. Ami „erdély fővárosa” magyar tradícióinak őrzésére és továbbfejlesztésére hivatott. A romániai magyar kultúra és szellemi élet egyik legjelentősebb személyisége. Alkotóként és szervezőként egyaránt. Tudományos pályája két jelentős korai munkájára épül. Az egyik *Az ember tragédiája* irodalomtörténeti és színházi utóéletének monografikus jellegű feldolgozása. Tehetségének két jellemzője is megmutatkozik e korai munkában. Érdeklődésének sokoldalúsága. Ami az irodalom- és színháztörténet folyamataira egyaránt kiterjed. És elemzőkészsége. Ami a folyamatok apró mozzanataira is felfigyel. A másik a romániai magyar irodalom negyed évszázadának története. '45-től '70-ig. Az első negyedszázad a második összeomlás után. Közös munka. Láng Gusztávval. Nemzedéke másik tehetséges kutatójával. E történeti munkában képességei másik oldala mutatkozik meg. Hogy szemléletében a jól megfigyelt és értelmezett apró mozzanatok folyamattá rendeződnek. Önmagukat kiteljesítő, egymásra épülő, egymást folytató folyamattá. Azaz irodalomtörténeti folyamat. Vagyis e két munkában megjelenik a jelenségeket finoman értelmező elemző és a finoman értelmezett jelenségeket folyamattá rendező történész. E képességekre épülnek későbbi monográfia jellegű vagy értékű nagy esszéi. A trianoni békediktátum utáni erdélyi magyar líra emblematisztikus nagyjáról, Reményik Sándorról. Tanáráról, feledhetetlen mesteréről, a tragikus sorsú Szabédi Lászlóról. Nemzedéktársáról, az originálisan zseniális Szilágyi Domokosról.

Ezekről a pontokról indulhat el eddigi életműve legátfogóbb munkájában. A *Konglomerát (Erdély)* című összefoglalásban. Furcsa munka. Valahol a történetírás és a költészet, a filozófia és a fikció, a konfesszió és a líra között. Beszél arról, amit megtapasztalt, és amit elképzelt. Huszonegy képzeletbeli szemináriumra ültet le három nagy halottat. Hogy szembesítsék nézeteiket. Erdélyről. Ami volt, ami lehetett, ami lehetett volna. Amit mondtak, amit gondoltak, amit mondhattak-gondolhattak volna. Szabédi László, a feledhetetlen mester, Gaál Gábor, a súlyos *Korunk*-szerkesztő előd, Szilágyi Domokos, a zseniális költő-kortárs. Fiktív szemináriumok. Három nagy halott elmélkedik, beszélget, vitatkozik létkérdésekről. Az erdélyi vagy inkább romániai magyar politikátörténet, eszmetörténet, irodalomtörténet égető kérdéseiről. Létkérdések. Írhatnék sorskérdéseket is. De kerülöm a kifejezést. A történelemtől hozzárendelt, rátapasztott tragikus-patetikus felhangok és mellékjelentések miatt. Persze a létkérdés és a sorskérdés között lényeges a különbség. A sorskérdés zárt. Azt sugallja, hogy valami ránk méretett, amivel szemben tehetetlenek vagyunk. A létkérdés nyitott. Azt sejteti, hogy valami elé kerültünk, amit magunk is formálhatunk. Ilyesmikről és ilyen módon szólnak a szemináriumok. De talán érdemes egy kicsit bonyolítani. Mert lehet, hogy a résztvevőkre objektíve ráméretett valami, amivel

szemben tehetetlenek. De szubjektíve úgy érzik, hogy valami elé kerültek, amit formálni képesek. Vagyis nyitottnak látják a zártat. Létkérdésnek néznek sorskérdéseket. Ez pedig a szemináriumok elmélkedéseinek, beszélgetéseinek, vitáinak eleve ad valami baljós vagy tragikus jelleget. Nem lehet szabadulni a gondolattól. A lét- és sorskérdések összekapcsolódása, nehezen szétválasztható egysége adja az erdélyi történelem nagy dilemmáit. Újabb szemináriumokká fogalmazható példázatait. Nos ilyen szemináriumokat fogalmazni nem tudok. De Móricz remekműve, az Erdély-trilógia második kötete ábrázol egy halhatatlan példázatot. Bethlen Gábortól, a „nagy fejedelem”-től Lippa átadását követeli a Szultán. A teljesítés sorskérdés. Ami a fejedelemségre megváltoztathatatlanul rámerített. Megtagadása végzetes hiba. Tehát a „nagy fejedelem”. Létkérdéssé alakítja a sorskérdést. Befolyásolhatóvá teszi a befolyásolhatatlant. Megostromolja Lippát, és átadja a Szultánnak. Vigyázzunk! Magyar vár. Magyarok védik magyar fegyverekkel. Magyarok ostromolják magyar fegyverekkel. És magyarok vére és halála árán átadja a töröknek. A megváltoztathatatlan sorskérdést megváltoztatható létkérdéssé tette. De magyar érdekek ellenére tette. Vagy hogy is van? Lippa megszerzéséért a Szultán tíz évre elengedi az adót. És a Nagyvezér rangjára emeli a fejedelmet. Semmi sem egyértelmű. Lippa törökké tétele veszteség. Nem vereség, csak veszteség. Az adó elengedése nyereség. Nem győzelem, csak nyereség. A sorskérdésből létkérdés lesz. De ennek veszteség az ára. Valami csupán bölcséleti eredményből, a sorskérdés létkérdéssé enyhüléséből lesz egy hatalmi veszteség és egy anyagi nyereség. Gazdagabb fejedelemség a török Lippa mellett. Mi ez? Értékesebb vagy értéktelenebb fejedelemség? Morálisan értéktelenebb? Praktikusán értékesebb? Létezik ilyen dilemma? Van ilyen szeminárium, ami eldönthető? Jó lenne ezt megbeszélni Kántorral. Talán a Farkas utcában. Ő a Szamos felől jönne. A gótikus református templomnál lépne az utcába. Én a várfal felől jönnék. A barokk katolikus templomnál lépnek az utcába. Egy padra ülünk. A ház előtt, ahol Apáczai Csere János lakott. Kora nyári estén. Amikor tele az utca a hársak illatával, Beszív-nám gyerekkorom illatát. És nem gondolnék elképzelt szemináriumok eldönthetetlen gondjaira.

Kurkó Gyárfás gyötrelmes titkai

■ Nehezen megközelíthető. A tevékenysége és a sorsa is. Honnan jön, és ki is valójában? Csikszentdomokosról jön. A Márton Áron falujából. Ahol nagy csodák nem történnek. De ahonnan fontos történelmi mozgások indulnak el. A nagy püspök személye körül. És akár csodásnak is mondható tevékenységében. Persze nem transzcendens, az emberi világon túlról eredő csodák, hanem immanens, az emberi tevékenységből fakadó csodák. A nagy püspök tevékenységében. A korforduló előtt. '44-ben. A kiteljesedett fajúldozás ellen. És a korforduló után. '46-ban. Az induló magyarüldözés ellen. Igen. A lélegzetállító szentbeszéd a kolozsvári Szent Mihály-templomban. És a zseniálisan érvelő levél Petru Groza miniszterelnökhöz. Mi köze lehet ehhez Kurkónak? A közös szülőföld? A püspök anyjának Kurkó a családi neve. Talán közeli rokonok? Ismerem a feltételezést. Ám bevallom: pontosan nem tudom. A püspök tizenhárom évvel idősebb. Együtt kerülnek – hamis vádak alapján – börtönbe. Közös „bűnök”? Egymáshoz hasonló „vádak”. Közös „ítéletek”. Vagy az önkény alvilági „humora”. Ahogy közös kalap alá veszi az egymáshoz közel állhatókat. A mechanizmus ismert. Súlyos ítélet. Hosszú börtön. Fizikai-pszichikai megtörés. Elengedés. Rehabilitáció. A logikus kérdéseket fel lehet tenni. De nemigen érdemes. Az önkény válaszolhatna. De az önkény azért önkény, mert nem szabad kérdezni. És az önkény azért önkény, mert nem válaszol. Az önkény logikája? Az önkény azért önkény, mert nincs logikája. Vagy olyan logikája van, ami követhetetlen. Ha ma valakit valamiért elítélnek, hogyan lehet tizenöt év után ugyanazért felmenteni? Sőt,

rehabilitálni? Netán a törvény változott meg? Vagy egyazon ügyben új tények váltak ismertté? Nem valószínű. Vagy az önkény önkritikájáról van szó? Ez sem valószínű. Az önkénynek nincs önkritikája. Egyszerűen a politika efemer szempontjaiban változik valami. Ez nyitja ki a zárkák ajtaját. De közben hosszú évek teltek el. Kurkó esetében börtönben, magánzárkában és elmeógyógyintézetben is. És a megnyíló ajtók mögül egy megtört, megzavarodott emberroncs kerül elő. Ismerősek a tragikus feltételezések. A fogoly könyörtelenül – mármint önmagával szemben könyörtelenül – következetes. Semmit sem „vall be”, amit nem követett el. Márpedig semmit sem követett el. Tehát nem vall be semmit sem. Noha keményen kínozzák. Belerokkan. Pszichikailag is. Mégis ellenáll. A többiek többnyire vallanak. Kurkó nem. Tanú van. Mégsem. Visszaemlékezésekből tudjuk. A tanú olykor T. Ádám. Marosújvár ura. A kolozsvári legfelső tízezer „Ádi grófja”. Folyamatosan tanúskodik az árulásokról. Ez esetben nincs információ. De gondolom, hiába tenné. A kemény székely megtörhetetlen. Valamikor elhiitt valamit. A hitét soha nem árulta el. Hogyan vallhatná, hogy elárulta, ha nem tette. Kurkót egyszer hallottam beszélni. '45 májusában, tizen-négy évesen. A kolozsvári sporttelep tribünjéről. Petru Groza mellett állva. Amikor megalakult – az ünneplő tömeg előtt – a Magyar Népi Szövetség. A nagy szervezet, ami a nagy kisebbség védelmére volt hivatott. Beszéde a populáris elokvencia és a mozgalmi szleng rokonszenves együttese volt. Erő érződött benne. És hogy nagyon hiszi, amit mond. Csak két évig volt a Szövetség elnöke. Mert nagyon védte, túlzottan védte a kisebbség érdekeit. Erő érződött benne. És nagyon hitte, amit tesz. Később gyengült a Szövetség. És mivel az országban „megoldódott minden nemzetiségi gond”, fel is oszlatták. Pontosabban szólva, fel is oszlatta önmagát. A nagy hitre érdemes visszatérni. Nem tehetek róla. Balogh Edgár visszaemlékezéseinek egy részlete jut eszembe. Népünnepély a királyság megbuktatásakor. A tömeg beárad a kiürült királyi palotába. Egy természetes kalotaszegi szépasszony beveti magát a gazdátlan trónszékbe. (Jó állapotban lehetett. Csak négy néhai király használhatta.) „Most már mindent elhiszek”, fakad ki a nép egyszerű leánya. Már hívő gyerekkorom után olvasom a részletet. Ezért gondoltam. Jól emlékezem. „Talán nem kellett volna mindent elhinnie.” Egy kicsit így vagyok Kurkóval is. Távol áll tőlem vele kapcsolatban, a korszak letragikusabb figurájával kapcsolatban a szomorú ironia is. Mégis leírom. Talán nem kellett volna olyan erősen hinnie. De olyan erősen hitt. Ez lett tragikus sorsa kiindulópontja. Nemcsak az ő dilemmája. De az egész korszaké. A nagy kolozsvári, '49 őszi letartóztatások után, a „szocializmus romániai építésének” egyik legsűrűbb korszakában.

Elbeszélő műve, a *Nehéz kenyér* irodalomként nehezen értelmezhető. Méliusz József elemzése, Tamási regényköltészetével párhuzamos kommentárja – úgy vélem – merő teoretikus félreértés. Dokumentum, de nem dokumentumregény. Mert nem regény. Történet egy csíkszentdomokosi szegényparaszti család nyomorúságos életéről. A kenyérért való küzdelemről. Pontosán a puliszka és a pityóka szegényes étlapja aznapi változatának előteremtéséről. Felnőttek és gyerekek küzdelme. Nappal és éjszaka. Fenn a havason. Vaddisznók, medvék, farkasok támadásától is félve. Könyörtelen pontossággal. A tényyszerűségtől való minden elvonatkoztatás nélkül. Ami a tényleírást a költészethez közelíthetné. Legfeljebb a fenyvesek hangjainak, egy-egy tájkép felvillanásának, egy-egy emberi megnyilvánulás érzelmi tartalmának felderengésében lehet a költészet megjelenésének lehetőségét megsejteni.

Nem is ez az irodalmi kísérlet hordozza magában ez életúton az esztétikai minőségek megvalósulásának lehetőségét. Hanem az egész életsors. Amiben az eldurvult történelem kerekéi eltiporják emberi-politikai értékek kibontakozási lehetőségeit.

Domokos Géza lassú győzelmei

■ Nem láttam és nem hallottam soha.

Gáll Ernővel találkoztam nemegyszer. Kántor Lajossal állandó a kapcsolatom. Kurkó Gyárfást hallottam szónokolni. De őt, Domokos Gézát nem láttam és hallottam soha. Keresem a lehetséges kapcsolatokat. A hétköznapi életben és a költészetben is. A hétköznapi életben már megvan. Nem túl erős. De megfogható. Persze, hogy Sepsiszentgyörgy. Ott járt gimnáziumba. '28-ban születvén, a '30-as, '40-es években lehetett. Természetesen. A híres kollégiumban. A Székely Mikóban. Ott találkozhatott a magas, vékony, halk szavú, nem feltűnősködő, de makacson szorgalmas matematika-tanárral. Az apósommal, G. Győzővel. Nem lehetett nagyon nevezetes találkozás. Krónikák nem is őrzik az emlékét. Még családi krónikák sem. Csak kikövetkezteti a kései utód akadozó logikája. A költészetben is megvan már. Persze, hogy Zágón. Ahol örök nyugalomra helyezték. És ahol őrzik őt is Zágón nagy szülőttének emléke. Nem kerülhetem meg Mikes Kelemen alakját. Mellszobra ott állt egykori iskolám dísztermében. Az iskolában, ami néhány évig a nevét is viselte. A díszterem, ahol iskolai ünnepélyek sorában elmennydörögtek a verset, aminek ő a keserű hőse. Reményik-Végvári versét a szülőföldhöz kötöttség legyőzhetetlenségéről. „Eredj, ha tudsz”. Igen, Reményik. Akinek sírja ott van a Házsongárdban. Nem sokkal a felmenőim nyughelye fölött. Az emlékezésről, az eltávozottat az emlékezés keresztfáira feszítő honvágyról és bánatról a vers: „Hajdanában Mikes se hitte ezt / ki rab hazában élni nem tudott, / de vállán égett az örök kereszt / S egy csillag Zágón felé mutatott.”

Nos Domokos Géza nem volt messzire menekülő emigráns, honvágytól gyötört száműzött, örökre békétlen lázadó. Makacs építő volt. Megfontolt taktikus. Sikeres politikai. Sokszínű művelődésben, formálódó közéletben.

Úgy vélem, két „főműve” volt. A Kriterion, a nevezetes könyvkiadó. És az RMDSZ. A Romániai Magyar Demokrata Szövetség. A Kiadónak alapítója volt és igazgatója hosszú évekig. A Szövetségnek alapító elnöke volt. És maradt is az első, legforróbb esztendőikben. A Kiadó sorozatai odakerültek a könyvespolcainkra. Csak a Tékát említem példaként. A jól kezelhető kis könyveket egy-egy tudományterület, tudománytörténeti esemény vagy életmű rövid, lényegre törő összefoglalásával. És a 60-70-es évek klasszikussá vált erdélyi epikájának nem feledhető sorozatával. A pontosan megjelenítő naturalizmustól a szürrealizmus felé is tájékozódó skálán. Hogy is volt? '69-ben Bálint Tibortól a *Zokogó majom*. '70-ben Sütő Andrástól az *Anyám könnyű álmat ígér*, '75-ben Szilágyi Istvántól a *Kő hull apadó kútba*, '78-ban Pusztai Jánostól *A sereg*. Így emelkedett be az irodalomba a furcsán gyanús kiskocsmá a Bartha Miklós utca sarkán. Ahonnan indult az utca a Szamos felé. A Sétatér végéhez, a Magyar Színház elé. No meg persze Pusztakamarás. Ami másodszor is irodalmi emlékhellyé emelkedett. Másodszor is. Kemény Zsigmond sírhelye után mint Sütő András szülőhelye. Domokos nemcsak csinálta a kultúrát és a politikát. De meg is örökölte. Úgy érzem, ott a helye a nagy erdélyi emlékiratírók között. Az *Esély*, súlyos emlékirata kötetei feledhetetlen olvasmányok. Ahogy megörökítik a torz diktátor elmebeteg diktatúrájának végnapjait. A győztes pszeudoforradalom felszabadságának első napjait. Persze hogy tagja a Román Kommunista Párt vezetésének. Enélkül nem csinálhatta volna a Kiadót. Persze hogy tagja a Nemzeti Megmentési Frontnak. Enélkül nem csinálhatta volna a Romániai Magyar Demokrata Szövetséget. Ám pontosan tudta, mit csinál, és miért csinálja. Az *Esély* „Iskolaháború” című fejezetének egyik felvillanása nehezen feledhető. Az erőltetetten jovialis Iliescuvá vitázik. Aki most éppen nem csinálja, inkább visszacsinálja a pszeudoforradalmat. Az „ősi magyar iskolákat” említi. Iliescu közbevág: „»Hagyd az iskolák ősiségét!« Sohasem nézett rám olyan hideg tekintettel, sohasem szólt olyan élesen a hangja, mint ebben a pillanatban... Csak ennyit válaszoltam: »Én hagyhatom. De et-

től még három-négyszáz esztendősek azok az iskolák.«” Nem hiszem, hogy értelmezni kellene. Ha nem lennének ősi iskoláink, nem is szeretnénk az ősi iskolákat. Domokos pedig pontosan értette, miről is van szó. De ezután is ősi iskolákról írt. És azokban gondolkodott. Erről ennyit.

Talán leszögezhető. Senki ilyen őszintén és pontosan, ilyen iróniával, sőt öniromniával nem fogalmazta meg politikai pályájának céljait, lehetőségeit és lehetetlenségeit. Mintha egykori bölcs fejedelmek „ars politicájának” tételeit olvasnám. Kántor Lajos Domokos Gézáról írott kitűnő könyvéből idézem ez „ars politica” alaptételét: „Megpróbáltam sokszor életem során, hogy a hatalom kecskéje is jóllakjon, a káposzta is megmaradjon. Csodák csodája, volt úgy, hogy sikerült. Hogy a kecske időnként túljárt az eszemen? Előfordult. De vittem őt én is jégre éppen elégszer.”

Ugyancsak Kántor idézi Domokos beszédét az RMDSZ brassói kongresszusán, '93. január 15-én. A kisiklott forradalom utáni helyzet metszően éles elemzését, szándékainak összefoglalását meg emlékeztetésképpen megrendítő búcsúját a politikától: „Egy elorzott forradalom nyomasztó tudatával a lelkünkben, az 1989 decemberében megindult, amúgy is ellentmondásos folyamatok lassú kisiklásának és végleges leállításának a veszélyével szembesülve két csapda leselkedik ránk: a kifáradásé, lemondásé, a beletörődésé abba, ami van. És a valóságtól való elszakadásé, olyan magatartás kizárólagos modellértékűvé emelésé, amely a társadalom emberi és a mi esetünkben még kisebbségi elkeseredésére és kiábrándulására is építve, a látványt, mártíromságot, heroizmust ajánlja eszközül és követendő példaként. Feltehetően utolsó politikai szereplésem végén, engedtessek meg emlékezetből idéznem nem egy politikust, még csak nem is társadalomtudóst, hanem egy tragikus sorsú, nemzeti közösségből és a magyar irodalomból évtizedekig kirekesztett író, Márai Sándort. A hősiesség legtöbbször – és igazában – nem egyetlen heroikus gesztus. A hősiesség legtöbbször és igazában megszámlálhatatlan sok apró, türelmes és következetes mozdulat összessége.”